

УДК 355.02: 355.44

І.Б. ЧЕПКОВ, В.В. ЗУБАРЄВ, д-ри техн. наук, **О.О. СВЕРГУНОВ, О.В. ЗУБАРЄВ**, кандидати техн. наук
(Центр.наук.-дослід. ін-т озброєння та військової техніки Збройних Сил України, м. Київ)

ГЛОБАЛЬНІ ЗМІНИ В СТРАТЕГІЯХ ІМПОРТУ ОЗБРОЄНЬ ІЗ МЕТОЮ РОЗВИТКУ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано зміни в стратегіях імпорту озброєнь з метою розвитку оборонної промисловості та економіки, що виникли в останні роки в результаті глобальних змін у сфері військово-технічного співробітництва між державами, в технологіях виробництва товарів військового призначення.

Проанализированы изменения в стратегиях импорта вооружений для развития оборонной промышленности и экономики, которые возникли за последние годы в результате глобальных изменений в сфере военно-технического сотрудничества между государствами, в технологиях производства товаров военного назначения.

Питання військово-технічного співробітництва (ВТС) в умовах глобалізації розглядалися рядом авторів робіт [1-4]. Однак кризові явища в економіці, зменшення державних оборонних замовлень у провідних експортерів, зміни воєнно-стратегічних балансів сил та поява нових товарів військового призначення (ТВП), як сказано в роботах [5, 6] суттєво змінили ринки озброєнь. У таких умовах провідні імпортери почали змінювати власні стратегії імпорту озброєння та військової техніки (ОВТ). У роботі [7] з метою аналізу та прогнозу розвитку торгівлі ТВП запропоновано системну класифікацію ринків озброєнь. У основу цієї класифікації покладено опис типів потреб і мотивацій імпортерів озброєнь (корупційна, залежна, політична, блокадна, раціонально-прагматична). Ці моделі мотивацій дій імпортерів враховують тільки особисті інтереси високопоставлених представників ієрархії країни-імпортера; інтересів держави щодо гарантій безпеки країни; політичної орієнтації країни-покупця; відновленні або модернізації парку своїх ОВТ, перебуваючи в ситуації юридичної або фактичної блокади; вартості зразка озброєння, його ефективності, а також адекватності потребам національних збройних сил.

У той же час у другому десятилітті ХХ ст. провідні імпортери ТВП почали будувати стратегії імпорту з точки зору розвитку оборонної промисловості (ОП) або економіки держави. Це обумовлює з наукової точки зору актуальність дослідження змін таких стратегій.

З практичної точки зору актуальність досліджень імпорту озброєнь обумовлено необхідністю вивчення світового досвіду з метою застосування його в Україні в разі імпорту озброєння, військової та спеціальної техніки (ОВСТ) з метою технічного оснащення власних Збройних Сил (ЗС).

Мета статті – вивчення змін у стратегіях імпорту озброєнь із точки зору розвитку оборонної промисловості з метою корегування політики імпорту ОВСТ в Україні.

Загальний стан світового імпорту озброєнь характеризується за даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI) [8] подальшим зростанням (таб. 1). Провідними імпортерами озброєнь у 2010-2014 рр. були Індія, Саудівська Аравія, КНР, ОАЕ та Пакистан. На 10 найбільших імпортерів в 2010-2014 рр. припадало 49 % всього світового імпорту озброєнь. Загальний обсяг світової торгівлі зброєю за даним SIPRI збільшився в 2010-2014 у порівнянні з 2005-2009 рр. на 16 % згідно роботи [8].

Згідно результатів дослідження оборонних ринків GDTR (Global Defence Trade Report) агентства IHS Jane's, опублікованих на початку 2015 р., загальний обсяг світового ринку торгівлі зброєю в 2014 р. продовжив позитивну динаміку росту з 56,8 (2013 р.) до 64,8 млрд дол. США (2014 р.) й збільшився вже шостий рік підряд. Протягом 2014 р. обсяг цього ринку виріс на 13,4 %, як зазначено в роботі [9]. Це обумовлено значним попитом

© І.Б. ЧЕПКОВ, В.В. ЗУБАРЄВ, О.О. СВЕРГУНОВ, О.В. ЗУБАРЄВ, 2015

Таблиця 1. Порівняльна характеристика імпорту озброєнь найбільшими державами-імпортерами в 2010-2014 рр. [8]

№№ п/п	Імпортер	% від світового імпорту в 2010-2014 рр.	% від світового імпорту в 2005-2009 рр.	Частка експортерів у країні в 2010-2014 рр., в % від загального імпорту в країну			
				РФ (70)	США (12)	Ізраїль (7)	Інші (11)
1.	Індія	15	7	РФ (70)	США (12)	Ізраїль (7)	Інші (11)
2.	Саудівська Аравія	5	1	Велика Британія (36)	США (35)	Франція (6)	Інші (23)
3.	КНР	5	9	РФ (61)	Франція (16)	Україна (13)	Інші (10)
4.	ОАЕ	4	5	США (58)	Франція (9)	РФ (9)	Інші (24)
5.	Пакистан	4	3	КНР (51)	США (30)	Швеція (5)	Інші (14)
6.	Австралія	4	3	США (68)	Іспанія (19)	Франція (6)	Інші (7)
7.	Туреччина	3	3	США (58)	Півден. Корея (13)	Іспанія (8)	Інші (21)
8.	США	3	3	ФРН (18)	Велика Британія (15)	Канада (13)	Інші (54)
9.	Південна Корея	3	6	США (89)	ФРН (5)	Швеція (2)	Інші (4)
10.	Сінгапур	3	3	США (71)	ФРН (10)	Швеція (6)	Інші (13)

із боку країн, що розвиваються, на ОВСТ, особливо на військову авіацію, а також воєнною напруженістю в ряді регіонів (на Близькому Сході, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні тощо).

Аналіз змін імпорту ТВП показує, що імпортери, крім вирішення завдань забезпечення оборони, в рамках офсетної політики розвивають ОП та економіку держави за наступними стратегіями (табл. 2).

Далі проаналізуємо більш детально зміни в стратегіях імпорту озброєнь із метою розвитку ОП та економіки Індії, як однієї із найбільших за останні роки країн-імпортерів ОВСТ.

Індія в найближчу перспективу (до 2020 р.) залишиться провідним імпортером озброєнь. Загальний обсяг «перехідних» потенційних контрактів на найближчу перспективу на імпорт озброєнь Індією (вартісний обсяг намірів) на кінець 2014 р.

оцінюється експертами в сумі 95,763 млрд дол США (або 22,7 % від вартості в сумі 421,790 млрд дол. США світового ринку намірів із закупівлі озброєнь), як зазначено в роботі [10].

Індія, починаючи з 2005 р., в рамках своєї офсетної політики постійно удосконалює законодавство щодо підтримки розвитку ОП. В 2011 р. в Індії було прийнято нове Положення про правила здійснення закупівель в інтересах оборони (Defence Procurement Policy 2011) і Основні положення військово-промислової політики (Defence Production Policy). Закордонним фірмам було дозволено утворювати з індійськими підприємствами ОП спільні підприємства (СП), без обмежень за сферою діяльності. З-за великого обсягу офсетних програм, індійський уряд створив Агентство з сприяння офсетним програмам в області оборони

Таблиця 2. Основні зміни в стратегіях імпорту озброєнь із метою розвитку оборонної промисловості та економіки

Характеристика стратегій	Основні країни, що їх реалізують	Позитив для економіки	Ризики для економіки
Імпорт високотехнологічних ОВСТ та ліцензій на їхнє виробництво	Індія, КНР, Японія, Туреччина, Південна Корея тощо	Прискорення розвитку ОП	Збільшення фінансових витрат на початковій стадії імпорту
Імпорт ОВСТ та створення центрів з вузлової зборки, сервізних центрів, центрів ремонту	Саудівська Аравія, ОАЕ тощо	Прискорення розвитку економіки держави та створення додаткових робочих місць, підготовка висококваліфікованих кадрів	Збільшення фін. витрат на початковій стадії імпорту
Імпорт комплектуючих із метою розробок та виробництва ОВСТ, у тому числі з метою експорту	Країни, які мають ОВТ	Прискорення розвитку економіки держави та ОП, створення додаткових робочих місць	Необхідність розвивати інноваційну систему, удосконалювати систему підготовки кадрів, розвиток КБ, НДІ, випробувальних центрів та полігонів
Імпорт технологій та спільна розробка й виробництво ОВСТ	Японія, Південна Корея, країни ЄС тощо	Прискорення розвитку економіки держави та ОП	Необхідність мати високий рівень військово-політичної інтеграції між державами

(Defence Offsaet Facilitation Agency – DOFA). Головним пріоритетом у «новій оборонно-промисловій політиці» є аерокосмічний сектор, як найбільше інноваційний. Індія в 2012-2014 рр. прискорила модернізацію своєї аерокосмічної промисловості. Було поставлено завдання відходу від спільної розробки зразків авіаційної ОВСТ і переходу на продукцію індійської розробки, без участі іноземних партнерів (наприклад, прискорення реалізації проекту легкого винищувача Tejas, проекту учбово-тренувального літака, проектів розробки ракетного озброєння тощо). Однак на винищувачах Tejas

використовуються комплектуючі з компаній інших держав, наприклад, турбореактивні двоконтурні двигуни з форсажною камерою згорання (ТРДДФ) *F404-GE-IN20* (або *F414* на нових модифікаціях) зі США. Перший повністю стандартний літак було передано ВПС у січні 2015 р., ще п'ять будуть отримано протягом року.

Основною особливістю індійського ринку озброєнь із середини 2014 р. став новий принцип закупівлі ОВСТ, який затверджено новим урядом на чолі з прем'єр-міністром Нарендрой Моді (Narendra Modi). Згідно з умовами програми

«Купуй і роби індійське» (Buy and Make Indian), в тендерах можуть брати участь тільки індійські компанії із власними ТВП або спільні підприємства, які створено зі закордонними виробниками ОВСТ. Доля індійських компонентів у виробництві цих СП повинна становити не менш 50 %. Уряд Індії у 2015 р. в рамках змін стратегії імпорту озброєнь і розвитку ОП згідно роботи [11] поставив наступні цілі:

- ОП Індії буде розвиватись у вигляді державних і приватних компаній, а також СП із компаніями інших країн;

- у найближчі п'ять років забезпечити виробництво до 70 % ОВСТ усередині країни та позбутися статусу найбільшого в світі імпортера озброєнь. За даними міністерства оборони (МО) Індії в 2014 р. за рахунок імпорту забезпечувалося більш 65 % потреб військових у нових ОВСТ. Індійський військовий імпорт за 2009-2013 рр. склав 1,034 трлн рупій (17,3 млрд дол. США). В 2013 р. загальна вартість імпорту склала 5,9 млрд дол. США. За цей рік США поставили Індії зброї та військового устаткування на суму 1,9 млрд дол США, або 30 % усіх закупівель;

- іноземні постачальники повинні стати не тільки продавцями, але й стратегічними партнерами, що допомагають розвитку ОП Індії. Основними імпортерами ОВСТ в Індію в 2010-2014 рр. були (табл. 1) РФ (70 %), США (12 %), Ізраїль (7 %);

- у конкурсах на закупівлі озброєнь перевага буде віддаватися продукції індійських компаній ОП. У розробці нових систем ОВСТ уряд Індії буде фінансувати до 80 % вартості науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), а 20 % – компанії ОП.

Нині Індія як імпортер веде спільне виробництво ОВСТ із Росією, Францією, США та Ізраїлем. Однак останнім часом Індія розширює експорт ТВП. Наприклад, вона запропонувала Таїланду розширити ВТС із ним у рамках спільного виробництва різних видів озброєння: боєприпасів, вибухових речовин, стрілецької зброї, амуніції тощо.

На підприємствах індійського ОПК працюють більш 200 тис. робітників і тисячі інженерів. Щорічно вони виробляють військової продукції на 7 млрд дол. США. За заявами індійського політичного керівництва, зниження військового імпорту на 20-25 % дозволить створити 125 тисяч висококваліфікованих робочих місць в Індії згідно роботи [11].

Таким чином, Індія, імпортуючи велику кількість ТВП та ліцензій на їхнє виробництво, має мети не тільки забезпечити вирішення завдань оборони держави, а й здійснити розвиток власної ОП, здійснити розвиток економіки, розширити експорт ТВП та збільшити кількість робочих місць.

У **КНР** стратегія переозброєння Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) й стратегії розвитку ОП, базуються як на імпорті ОВСТ, так і на власних розробках, як зазначено в роботі [12]. В одній із доповідей МО США, яка цитується в звіті «Розвиток і модернізація китайських збройних сил. Погляд із Заходу» Центру стратегічних і міжнародних досліджень CSIS (Centre for Strategic and International Studies), записано, що Китай покладається на іноземні технології, закупівлю ключових компонентів подвійного призначення та зосереджує увагу на власних НДДКР із метою модернізації національних збройних сил, як зазначено в роботі [12]. У КНР постійно збільшується оборонний бюджет. У 2014 р. він збільшився на 12,2%, склавши 132 млрд дол. США. В 2013 р. військові витрати Китаю збільшилися на 10,7 %, в 2012 р. — на 11,2 %, в 2011 р. — на 12,7 %. Цей бюджет Китаю в 2015 р. збільшиться на 10,1% і складе 144,2 млрд дол. США. Оборонний бюджет КНР поступається лише відповідному бюджету США та посідає друге місце в світі (оборонний бюджет США на 2015 р. становить 577 млрд дол. США).

Нині компанії ОПК КНР вже можуть розробляти та виробляти складні високотехнологічні ОВСТ. Наприклад, у 1990-х рр. ХХ ст. та на початку ХХІст. Китай розбудовував систему далекого радіолокаційного виявлення й управління (ДРЛВЙУ) КJ-2000 на важких літаках (Іл-76) за допомогою РФ та Ізраїлю. Але прогрес в області радіолокаційної техніки дозволив КНР самостійно створити порівняно ефективну систему ДРЛВЙУ КJ-500 на базі літака меншої розмірності Y-9 (типу Ан-12).

Саудівська Аравія в 2014 р. за даними агентства IHS Jane's стала одним із найбільших імпортерів ТВП і першим закордонним партнером в області ВТС по відношенню до США. В 2014 р. Саудівська Аравія витратила на закупівлі зброї 6,5 млрд дол. США. Імпорт озброєнь Саудівської Аравії в 2014 р. у порівнянні з 2013 р. збільшився на 54 %. У 2015-м він зросте ще на 52 % та може досягти 9,8 млрд дол. США [9].

Маючи великі фінансові ресурси від продажу нафти, Саудівська Аравія за імпорту ТВП реалізує наступні стратегії: закуповує велику кількість ТВП, що дозволяє їй забезпечувати воєнну безпеку та отримувати гарантії національної безпеки з боку США; готує кадри до застосування та експлуатації високотехнологічних систем ОВСТ, розвиває сервісні центри (компанії) з обслуговування ОВСТ; створює в рамках офсетних програм компанії ОП, які формують додаткові робочі місця, економічний і науковий потенціал з метою розвитку економіки держави.

Нині розвиток ОПК Саудівської Аравії відбувається на основі співробітництва з іншими країнами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки. Однак найбільшого співробітництва в цьому питанні досягнуто з Об'єднаними Арабськими Еміратами (ОАЕ), які також є провідним імпортером ОВСТ. Основними завданнями з розвитку та локалізації регіонального ОПК у цьому разі вважається міждержавна оптимізація ОП, створення робочих місць із високою зарплатою, диверсифікованість джерел доходу, підвищення національного престижу, як зазначено в роботі [13].

Розвитку ОПК у Саудівській Аравії та ОАЕ сприяють різні офсетні програми, зокрема створення СП, які включаються в пакети великих угод з імпорту озброєнь. Саудівська Аравія також заснувала ряд організацій, які забезпечують державну підтримку ОПК. Наприклад, Рада міністрів схвалила 2 червня 2013 р. рішення з створення Головної організації із питань ОПК.

Пакистан також реалізує власну стратегію імпорту ОВСТ із метою розвитку ОП. Найбільшими експортерами ТВП до Пакистану є КНР, США та Франція (табл. 1). Китай не тільки експортує ОВСТ до Пакистану, а й передає ліцензії на виробництво ОВСТ. Наприклад, в Пакистані частково або повністю вироблялися та виробляються наступні китайські ОВСТ: фрегати F-22, винищувачі JF-17 Thunder («Тандер»), основні бойові танки Тип-90-2/МВТ-2000, учбово-тренувальні літаки К-8 «Каракарум», РСЗВ А-100 300 мм, ракетні катери «АзMAT» (Azmat), підводні човни Тип-041 «Юань» (Yuan) тощо.

Особливої уваги з метою аналізу заслуговують стратегії діяльності ряду держав, які розвинено, зокрема Японії, Південної Кореї, Австралії, Туреччини щодо розвитку ОП у рамках реалізації

програм імпорту ОВСТ. Результатами цих стратегій у загальному вигляді є ряд позитивних та негативних факторів:

- прискорюються терміни розвитку ОП у державі; велика доля виробництва ОВСТ на основі ліцензій (в основному компаній США та ЄС), особливо в разі виробництва високотехнологічних ТВП; велика залежність у разі виробництва й ОВСТ від іноземних комплектуючих та матеріалів; національні компанії ОП створюють нові робочі місця, дають поштовх із розвитку нових технологій, наукових досліджень, конструкторських бюро, нових виробництв; участь національної ОП у кооперації виробництва нових ОВСТ провідних експортерів (постачання комплектуючих); довгострокові терміни реалізації стратегій (до 5-12 років).

Наприклад, в Японії із 1 квітня 2014 р. скасовано заборону на експорт зброї, що діяла з 1976 р. Японські компанії тепер зможуть не тільки імпортувати ТВП, але й експортувати ОВСТ та військові технології. Нові експортні правила дозволяють посилити розвиток японської ОП за рахунок розширення ринків збуту японських ТВП.

Японія планує активізувати роботи з реалізації проектів розробки зброї із своїми союзниками, а також планує почати експорт озброєнь у країни Південно-Східної Азії (ПСА). В 2014-2015 рр. Японія уклала угоди з питань ВТС з Австралією, Францією, Ізраїлем, Великою Британією.

Південна Корея (ПК) в основному імпортує ОВСТ із США та має розвинену ОП. За оцінками Корейського інституту оборонного аналізу (KIDA), в період із 1995 по 2000 р. імпорт озброєнь забезпечував 40 % потреб корейських ЗС. Інші потреби (60 %) було задоволено національною промисловістю. За цим близько третини продукції зроблено південнокорейською ОП (тобто 20 %), які були ліцензійними виробами. В цілому доля іноземних комплектуючих і матеріалів у загальному обсязі виробництва національної ОП склала 45 %. На початку XXI ст. південнокорейський ОПК нараховував 83 компанії, у яких було зайнято більше 50 000 осіб. Після реструктуризації та розвитку ОПК в другому десятилітті XXI ст. компанії ОП Південної Кореї об'єднано в фінансово-промислові групи. Останні стали багатопрофільними компаніями, які виробляють товари військового та цивільного призначення залежно від замовлень ринку.

В 2014 р. південнокорейська ОП за оцінками експертів забезпечувала до 75 % потреб ЗС ОВСТ (однак біля третини з цих ОВСТ є ліцензійними виробами). Доля іноземних комплектуючих та матеріалів у загальному обсязі виробництва корейської ОП складає біля 50 %.

Джерелом іноземних технологій у ПК є в основному США (90 %) і європейські країни, Франція, Велика Британія, ФРН, Швейцарія. ПК виділяється своїм прагненням використовувати потенціал високорозвиненої цивільної промисловості з метою прискорення розвитку ОП, причому пріоритет віддається авіаційній та космічній промисловості.

Технологічна залежність ПК від США не тільки впливає на рішення з імпорту озброєнь або розвитку корейської ОП, але й зачіпає експорт корейської продукції, прийняття політичних та науково-технічних рішень у країні, зокрема з розвитку виробництва нових ОВСТ й економіки в цілому (виробництво ракетних озброєнь далекої дії, розвитку атомної промисловості, збагачення урану та виробництва ядерного палива для АЕС тощо).

Висновок

Таким чином, аналіз глобальних змін у стратегіях імпорту озброєнь із точки зору розвитку оборонної промисловості з метою корегування політики імпорту озброєння, військової та спеціальної техніки в Україні показує наступне.

В цілому такі стратегії з урахуванням офсетних програм дозволяють прискорити розвиток оборонної промисловості, в тому числі високотехнологічних нових галузей. Однак такі стратегії потребують концентрації фінансових, наукових, технологічних, кадрових та інших ресурсів.

Як правило, реалізація таких стратегій потребує стабільних, довгострокових воєнно-політичних та економічних відносин із державами, з яких здійснюється імпорт товарів військового призначення.

В Україні з метою відпрацювання стратегій імпорту товарів військового призначення, включаючи цілі розвитку оборонних підприємств, та їхню реалізацію необхідно відпрацювання багатьох нормативно-правових та методичних документів, розрахунків економічної, політичної та воєнної доцільності та критеріїв ефективності закупівлі озброєння, військової та спеціальної техніки, які враховують економічні можливості імпорту,

можливості передачі та закупівлі ліцензій, наявності кадрів із метою впровадження ліцензій, їхньої доробки тощо. В цьому разі важливими науково-методичними питаннями є узгодження різних цілей реалізації стратегій імпорту товарів військового призначення, зокрема між міністерствами оборони, економічного розвитку й торгівлі, фінансів; Державна компанія «Укроборонпром», Державна компанія «Антонов», приватними компаніями оборонних підприємств, науковими установами з розробки озброєння, військової та спеціальної техніки.

З метою реалізації таких стратегій в Україні на першому етапі необхідно створити додаткові інформаційно-аналітичні структури або розширити існуючі з метою збору, аналізу інформації та початку відпрацювання проектів стратегій імпорту озброєння, військової та спеціальної техніки, а також з метою формування та реалізації офсетних програм на державному рівні з метою розвитку оборонної промисловості та економіки.

Список літератури

1. Бегма В. М. Стратегічне управління експортом продукції військового призначення та подвійного використання в контексті економічної безпеки держави : дис. ... д-ра екон. наук: 21.04.01 / Рада національної безпеки і оборони України. Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2004. – 393 с. – Бібл.: С. 350–369.
2. Бегма В. М. та інші. Стратегічне управління військово-технічним співробітництвом в інтересах забезпечення воєнної безпеки України // монографія / В. М. Бегма та ін. / Під заг. ред. Руснака І. С. – К.: ПНБ, НАОУ, 2005. – 228 с.
3. Військово-технічне співробітництво: шляхи удосконалення // монографія / В. О. Смірнов, В. М. Бегма, О. М. Рябець, В. В. Томчук / За заг. ред. В. О. Смірнова. – К.: ЦНДІ ОВТ ЗСУ, 2010. – 216 с.
4. Методологічні аспекти оцінки стану ВТП та її складових // науково-методичне видання / В. П. Горбулін (кер. авт. кол.), В. В. Зубарев, О. П. Кутовий, О. О. Свергунов, С. М. Хімченко. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 204 с.
5. Свергунов О. О. Управління експортною політикою у сфері військово-технічного співробітництва в умовах криз: світовий досвід та Україна / О. О. Свергунов // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3. – С. 166–176.
6. Теорія озброєння. Науково-технічні проблеми та завдання // монографія / Т. 2. Військово-технічне співробітництво в системі забезпечення воєнної безпеки держави [І. Б. Чепков, В. В. Зубарев, В. О. Смірнов та ін.] – К.: Видавничий дом Дмитра Бурого, 2015. – 404 с.
7. Макиєнко К. Типы рынков вооружений. Журнал «Экспорт вооружений». – 2002. – № 2 (март-апрель) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cast.ru/journal/2002/2_2002tipi/.

8. *Trends in international arms transfers*, 2014. SIPRI. – 2015. – 16 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1503.pdf>.
9. *Новичков Николай, Федюшко Дмитрий*. Догнать и перегнать СССР. Еженедельник ВПК. Вып. № 11 (577) за 25 марта 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vpk-news.ru/articles/24408>.
10. *На Индию* приходится почти четверть от общемирового объема планируемых к подписанию контрактов на импорт ВиВТ. ЦАМТО.– 2015. – 18 февраля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.armstrade.org/includes/periodics/mainnews/2015/0218/095427902/detail.shtml>.
11. *Aero India 2015*. Премьер Индии призвал иностранных поставщиков быть не только продавцами, но и стратегическими партнерами. «Военный паритет». – 2015. – 18 февраля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.militaryparitet.com/tp/data/ic_ttp/7546/.
12. *Федюшко Дмитрий, Милованова Любовь*. Китай: покупает, копирует, производит. Вып. № 1 (519) за 15 января 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vpk-news.ru/articles/18751>.
13. *Новичков Николай, Федюшко Дмитрий*. Вооруженные Эмираты. Еженед. ВПК. Вып. № 8 (574) за 4 марта 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vpk-news.ru/articles/24151>.